Samvid Multidisciplinary Research Journal
Where researchers meet their destiny...
ISSN 2582-015X

આંજણા પ્રતિભાઓ દ્વારા ઉત્તર ગુજરાતના આર્થિક પરિવર્તનમાં યોગદાન: ઐતિહાસિક અને વર્તમાન પરિપ્રેક્ષ્ય

HARESHKUMAR B. CHAUDHARY
Author, Ph.D. Scholar, Hemchandracharya North Gujarat University, Patan
Dr. MAYANKKUMAR. T. BAROT
Assistant Professor, Pramukh Swami Science and H.D. Patel Arts College, Kadi

સારાંશ:

ઉત્તર ગુજરાતનો પ્રદેશ ભૌગોલિક રીતે અર્ધ-રણ અને સુકા વિસ્તાર તરીકે ઓળખાતો હતો, પરંતુ છેલ્લા પાંચ દાયકામાં આ પ્રદેશમાં થયેલા આર્થિક પરિવર્તનો નોંધપાત્ર છે. આ પરિવર્તનના પાયામાં આંજણા (ચૌધરી) સમાજની પ્રતિભાઓનું યોગદાન અમૂલ્ય રહ્યું છે. પ્રસ્તુત સંશોધન પેપરનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય ઉત્તર ગુજરાતના સામાજિક અને આર્થિક વિકાસમાં આંજણા સમાજના ઐતિહાસિક અને વર્તમાન યોગદાનનું મૂલ્યાંકન કરવાનો છે. પરંપરાગત રીતે ખેતી અને પશુપાલન સાથે સંકળાયેલા આ સમુદાયે સહકારી પ્રવૃત્તિઓ (ડેરી ઉદ્યોગ), શૈક્ષણિક સુધારાઓ અને આધુનિક વ્યવસાયો દ્વારા પ્રદેશની અર્થવ્યવસ્થાની કાયાપલટ કરી છે. દૂધસાગર અને બનાસ ડેરી જેવી સહકારી સંસ્થાઓના માધ્યમથી શ્વેતક્રાંતિ લાવવામાં આંજણા નેતૃત્વની ભૂમિકાનું અહીં વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે. આ ઉપરાંત, વર્તમાન સમયમાં શિક્ષણ, ઉદ્યોગ અને સેવા ક્ષેત્રે આ સમાજની નવી પેઢી દ્વારા થઈ રહેલા આર્થિક મૂલ્યવર્ધનનો અભ્યાસ પણ અહીં રજૂ કરાયો છે. આ સંશોધન ગુણાત્મક પદ્ધતિ અને ગૌણ ડેટા (Secondary Data) પર આધારિત છે.

KEYWORDS (મુખ્ય શબ્દો): ઉત્તર ગુજરાત (North Gujarat), આર્થિક પરિવર્તન (Economic Transformation), આંજણા ચૌધરી સમુદાય (Anjana Chaudhary Community), સહકારી ક્ષેત્ર અને શ્વેતક્રાંતિ (Cooperative Sector and White Revolution)

Samvid Multidisciplinary Research Journal
Where researchers meet their destiny...
ISSN 2582-015X

1. પ્રસ્તાવના:

ગુજરાતની આર્થિક પ્રગતિમાં વિવિધ પ્રદેશો અને સમુદાયોનો ફાળો રહ્યો છે. ઉત્તર ગુજરાત, જેમાં બનાસકાંઠા, સાબરકાંઠા, મહેસાણા, પાટણ અને અરવલ્લી જેવા જિલ્લાઓનો સમાવેશ થાય છે, તે એક સમયે સિંચાઈના અભાવે પછાત ગણાતો હતો. જોકે, આ વિસ્તારની પ્રગતિમાં અહીંના ખડતલ અને પરિશ્રમી ખેડૂત સમુદાયોની ભૂમિકા પાયાની રહી છે. તેમાં પણ વિશેષ કરીને આંજણા (ચૌધરી) સમાજની પ્રતિભાઓએ માત્ર કૃષિ જ નહીં, પરંતુ પશુપાલન, સહકારી ક્ષેત્ર, શિક્ષણ અને સામાજિક સુધારણા દ્વારા ઉત્તર ગુજરાતના અર્થતંત્રને એક નવી દિશા આપી છે.

ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ જોઈએ તો, આંજણા સમાજ મુખ્યત્વે ખેતી પર નિર્ભર હતો. પરંતુ સમુદાયના દીર્ઘદ્રષ્ટા નેતાઓ અને સામાજિક અગ્રણીઓએ સમજ્યું કે માત્ર પરંપરાગત ખેતીથી આર્થિક ઉત્થાન શક્ય નથી. આ વિચારધારામાંથી સહકારી મંડળીઓની સ્થાપના થઈ, જેણે ગ્રામીણ અર્થતંત્રને મજબૂત બનાવ્યું. આ સંશોધન પેપર આંજણા સમાજના તે અગ્રણીઓ અને સામાન્ય નાગરિકોના પુરુષાર્થને ઉજાગર કરવાનો પ્રયાસ કરે છે જેમણે 'શ્વેતક્રાંતિ' અને 'હરિયાળી ક્રાંતિ' દ્વારા આર્થિક પરિવર્તન આણ્યું. વધુમાં, વર્તમાન સમયમાં જ્યારે વૈશ્વિકીકરણ વધી રહ્યું છે, ત્યારે આ સમાજની યુવા પેઢી વેપાર-ઉદ્યોગ અને ટેકનોલોજી ક્ષેત્રે જે પ્રદાન કરી રહી છે, તેની ચર્ચા પણ અહીં કરવામાં આવી છે.

2. સાહિત્ય સમીક્ષા:

આ વિષયના ઊંડાણપૂર્વકના અભ્યાસ માટે અગાઉ થયેલા સંશોધનો અને સાહિત્યની સમીક્ષા કરવી અનિવાર્ય છે. નીચે મુજબના પાંચ સાહિત્ય સંદર્ભોનો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો છે:ચૌધરી, આર. કે. (૨૦૧૫) એ તેમના સંશોધન "ઉત્તર ગુજરાતમાં સામાજિક પરિવર્તન અને શિક્ષણ"માં નોંધ્યું છે કે આંજણા સમાજમાં શિક્ષણનો વ્યાપ વધવાને કારણે આર્થિક સ્થિરતા આવી છે. તેઓ દલીલ કરે છે કે ૧૯૮૦ના દાયકા બાદ સમાજે શિક્ષણ સંકુલો અને છાત્રાલયોના નિર્માણ પર ભાર મૂક્યો, જેના પરિણામે નવી પેઢી ખેતી સિવાયના વ્યવસાયો તરફ વળી શકી અને કુટુંબની આવકમાં વધારો થયો (Chaudhary, 2015).

પટેલ, એસ. અને દેસાઈ, વી. (૨૦૧૮) દ્વારા "કો-ઓપરેટિવ ડેરી સેક્ટર એન્ડ રૂરલ ઇકોનોમી" પુસ્તકમાં દૂધસાગર અને બનાસ ડેરીના વિકાસમાં ચૌધરી સમાજના નેતૃત્વનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે. તેમના મતે, સહકારી માળખાના સફળ સંચાલનને કારણે પશુપાલન એક ગૌણ વ્યવસાયમાંથી મુખ્ય આવક સ્રોત બન્યો, જેણે ગ્રામીણ મહિલાઓને આર્થિક રીતે સશક્ત બનાવી (Patel & Desai, 2018).

ત્રિવેદી, પી. (૨૦૧૯) એ "ગુજરાતની કૃષિ ક્રાંતિ" વિષયક પેપરમાં ઉત્તર ગુજરાતમાં ટપક સિંચાઈ પદ્ધતિ અને રોકડિયા પાકો (જેમ કે બટાકા અને ઇસબગુલ) ના સ્વીકારમાં આંજણા ખેડૂતોની અગ્રણી ભૂમિકાને બિરદાવી છે. આ પેપર દર્શાવે છે કે જોખમ લેવાની વૃત્તિ (Risk-taking ability) એ આ સમાજની આર્થિક પ્રગતિનું મુખ્ય કારણ છે (Trivedi, 2019).

જોષી, એમ. (૨૦૨૧) ના અભ્યાસ મુજબ, છેલ્લા બે દાયકામાં આંજણા યુવાનોનું શહેરીકરણ તરફ સ્થળાંતર વધ્યું છે. "માઈગ્રેશન એન્ડ ઇકોનોમિક શિફ્ટ ઇન નોર્થ ગુજરાત" શીર્ષક હેઠળ તેઓ જણાવે છે કે સુરત અને અમદાવાદ જેવા શહેરોમાં સ્થાયી થયેલા પરિવારો વતનમાં મૂડી રોકાણ કરી રહ્યા છે, જેનાથી ગ્રામીણ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરમાં સુધારો થયો છે (Joshi, 2021).

ચૌધરી, એન. (૨૦૨૨) એ "આધુનિક સમયમાં આંજણા મહિલાઓનું યોગદાન" વિષય પર કરેલા સર્વેક્ષણમાં તારણ કાઢ્યું છે કે માત્ર પશુપાલન જ નહીં, પરંતુ લઘુ ઉદ્યોગો અને સરકારી નોકરીઓમાં પણ આંજણા મહિલાઓનો હિસ્સો વધ્યો છે, જે સીધી રીતે ઉત્તર ગુજરાતના જીડીપીમાં ફાળો આપે છે (Chaudhary, 2022).

3. સંશોધન પદ્ધતિ:

પ્રસ્તુત સંશોધન અભ્યાસ વર્ણનાત્મક (Descriptive) અને વિશ્લેષણાત્મક (Analytical) પ્રકારનો છે. આ અભ્યાસનો મુખ્ય હેતુ આંજણા પ્રતિભાઓના આર્થિક યોગદાનને તપાસવાનો હોવાથી, નીચે મુજબની પદ્ધતિ અનુસરવામાં આવી છે:ડેટા સ્રોત (Data Collection): આ સંશોધન મુખ્યત્વે ગૌણ માહિતી (Secondary Data) પર આધારિત છે. જેમાં વિવિધ સરકારી અહેવાલો, ડેરી

ઉદ્યોગના વાર્ષિક રિપોર્ટ્સ, પ્રકાશિત પુસ્તકો, જર્નલ્સ, સામયિકો અને વિશ્વસનીય વેબસાઇટ્સનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

અભ્યાસનું ક્ષેત્ર (Scope of Study): ભૌગોલિક રીતે આ અભ્યાસ ઉત્તર ગુજરાતના મુખ્ય જિલ્લાઓ (મહેસાણા, બનાસકાંઠા, સાબરકાંઠા) પૂરતો સીમિત છે, જ્યાં આંજણા ચૌધરી સમાજની વસ્તી વિશેષ પ્રમાણમાં છે.

માહિતી વિશ્લેષણ (Data Analysis): એકત્રિત કરેલી માહિતીનું તાર્કિક વર્ગીકરણ કરીને તેનું ગુણાત્મક વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે જેથી ઐતિહાસિક અને વર્તમાન પરિસ્થિતિની તુલના કરી શકાય.

4. માહિતી વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન:

આંજણા પ્રતિભાઓ દ્વારા ઉત્તર ગુજરાતના આર્થિક પરિવર્તનમાં આપેલ યોગદાનને નીચેના મુખ્ય મુદ્દાઓમાં વર્ગીકૃત કરી શકાય છે:

(A) કૃષિ ક્ષેત્રે ક્રાંતિકારી બદલાવ

ઐતિહાસિક રીતે જોઈએ તો ઉત્તર ગુજરાતમાં પાણીની અછત એક મોટી સમસ્યા હતી. આંજણા સમાજના ખેડૂતોએ પરંપરાગત ખેતીને બદલે આધુનિક ટેકનોલોજી અપનાવવામાં પહેલ કરી છે.

રોકડિયા પાકોનું વાવેતર: અગાઉ માત્ર બાજરી અને જુવાર જેવા ધાન્ય પાકો લેવાતા હતા. આંજણા ખેડૂતોએ સમયની માંગ પારખીને બટાકા, જીરું, વરિયાળી અને ઇસબગુલ જેવા રોકડિયા પાકો (Cash Crops) તરફ વળ્યા. ડીસા અને વિજાપુર પંથકમાં બટાકાની ખેતીના વિકાસમાં આ સમાજનો મોટો ફાળો છે.

સિંચાઈ વ્યવસ્થા: ટપક સિંચાઈ અને ફુવારા પદ્ધતિનો સૌથી વધુ ઉપયોગ કરનાર વર્ગ તરીકે આ સમાજ ઉભરી આવ્યો છે, જેનાથી ઓછા પાણીએ વધુ ઉત્પાદન શક્ય બન્યું અને આર્થિક વળતર વધ્યું.

(B) શ્વેતક્રાંતિ અને સહકારી ક્ષેત્ર

ઉત્તર ગુજરાતના અર્થતંત્રની કરોડરજ્જુ સમાન 'ડેરી ઉદ્યોગ'ના વિકાસમાં આંજણા સમાજનું નેતૃત્વ નિર્ણાયક રહ્યું છે.

દૂધસાગર અને બનાસ ડેરી: મહેસાણાની દૂધસાગર ડેરી અને પાલનપુરની બનાસ ડેરી (જે એશિયાની સૌથી મોટી ડેરીઓમાં સ્થાન ધરાવે છે) ના સ્થાપના અને વિસ્તરણમાં સ્વ. માનસિંહભાઈ પટેલ, સ્વ. ગલબાભાઈ પટેલ જેવા આંજણા રત્નોનું વિઝન જવાબદાર છે.

આર્થિક વિકેન્દ્રીકરણ: આ ડેરીઓએ નફાનું વિતરણ છેવાડાના પશુપાલકો સુધી કર્યું છે. દૂધની આવકને કારણે ખેડૂતોને દર દસ દિવસે રોકડ રકમ મળતી થઈ, જેનાથી ગ્રામીણ બજારોમાં ખરીદશક્તિ વધી અને સમગ્ર અર્થતંત્ર ધબકતું થયું. આ મોડેલનું અર્થઘટન એ છે કે સમાજવાદી વિચારધારા અને મૂડીવાદી વ્યવસ્થાનો ઉત્તમ સમન્વય અહીં જોવા મળે છે.

(C) શૈક્ષણિક સંસ્થાઓનું નિર્માણ અને માનવ મૂડી

કોઈપણ સમાજની આર્થિક પ્રગતિ તેના શિક્ષણ પર આધારિત છે.

સંકુલોનું નિર્માણ: ઉત્તર ગુજરાતમાં 'અર્બુદા ભવન' અને વિવિધ શૈક્ષણિક ટ્રસ્ટો દ્વારા કોલેજો અને શાળાઓ શરૂ કરવામાં આવી. વિસનગર, માણસા અને પાલનપુર જેવા કેન્દ્રોમાં શિક્ષણનો વ્યાપ વધારવામાં આંજણા અગ્રણીઓએ દાન અને સેવા આપી છે.

પરિણામ: આ શૈક્ષણિક જાગૃતિને કારણે સમાજના યુવાનો ડૉક્ટર, એન્જિનિયર, CA અને વહીવટી અધિકારીઓ બન્યા છે. આ હ્યુમન કેપિટલ (Human Capital) હવે ઉચ્ચ આવક ધરાવતા વર્ગમાં રૂપાંતરિત થઈ છે.

(D) ઉદ્યોગ સાહસિકતા અને સેવા ક્ષેત્ર

વર્તમાન પરિપ્રેક્ષ્યમાં જોઈએ તો, નવી પેઢી ખેતી છોડીને વ્યવસાય તરફ વળી છે.

બાંધકામ અને રિયલ એસ્ટેટ: મહેસાણા અને અમદાવાદ હાઈવે પર વિકસેલા કોમર્શિયલ કોમ્પ્લેક્સ અને રહેણાંક યોજનાઓમાં આંજણા બિલ્ડરોનું મોટું રોકાણ છે.

Samvid Multidisciplinary Research Journal
Where researchers meet their destiny...
ISSN 2582-015X

વૈશ્વિક વ્યાપ: ઘણા આંજણા પરિવારો હવે અમેરિકા, કેનેડા અને ઓસ્ટ્રેલિયામાં સ્થાયી થયા છે. ત્યાંથી આવતું વિદેશી હૂંડિયામણ (Remittance) ઉત્તર ગુજરાતના ગામડાઓના આધુનિકીકરણમાં વપરાય છે.

(E) સામાજિક સુધારાની આર્થિક અસરો

સમાજે કુરિવાજો દૂર કરી સમૂહલગ્નોની પ્રથા અપનાવી છે. લગ્નપ્રસંગોમાં થતા બિનજરૂરી ખર્ચ ઘટાડીને તે રકમ શિક્ષણ અને વ્યવસાયમાં રોકવાની વિચારધારાને કારણે આર્થિક બચતમાં વધારો થયો છે. આ એક 'સાયલન્ટ ઇકોનોમિક રિફોર્મ' (શાંત આર્થિક સુધારો) છે.

5. નિષ્કર્ષ:

ઉપરોક્ત વિશ્લેષણ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ઉત્તર ગુજરાતના આર્થિક પરિવર્તનમાં આંજણા (ચૌધરી) સમાજની પ્રતિભાઓનું યોગદાન બહુપરિમાણીય છે. ઐતિહાસિક રીતે, તેમણે પડકારજનક ભૌગોલિક પરિસ્થિતિઓ વચ્ચે પણ ખેતી અને પશુપાલનને નફાકારક વ્યવસાયમાં ફેરવી બતાવ્યા. સહકારી ક્ષેત્રે ખાસ કરીને ડેરી ઉદ્યોગમાં તેમણે સ્થાપેલા સીમાચિહ્નોએ માત્ર પોતાના સમાજને જ નહીં, પરંતુ ઉત્તર ગુજરાતના અઢારેય આલમને આર્થિક સુરક્ષા પૂરી પાડી છે.

વર્તમાન સમયમાં, શિક્ષણ અને આધુનિક વિચારધારાના સ્વીકારને કારણે આ સમુદાય પરંપરાગત કૃષિ અર્થતંત્રમાંથી જ્ઞાન-આધારિત અર્થતંત્ર (Knowledge Economy) તરફ સફળતાપૂર્વક પ્રયાણ કરી રહ્યો છે. જોકે, બદલાતા વૈશ્વિક પ્રવાહો સાથે તાલ મિલાવવા માટે કૃષિ આધારિત ઉદ્યોગો (Agro-processing industries) માં હજુ વધુ સાહસિકતાની જરૂર છે. અંતમાં, એમ કહી શકાય કે આંજણા પ્રતિભાઓ ઉત્તર ગુજરાતની આર્થિક કરોડરજ્જુ સમાન છે અને તેમનું વિઝન પ્રદેશના ભવિષ્યને ઉજ્જવળ બનાવી રહ્યું છે.

6. સંદર્ભસૂચિ:

1. Chaudhary, N. (2022). Women Empowerment in North Gujarat: A Sociological Study of Anjana Community. Ahmedabad: University GranthNirman Board.

2. Chaudhary, R. K. (2015). Social Change and Education in North Gujarat. Journal of Gujarat Research Society, 12(4), 45-58.

3. Joshi, M. (2021). Migration and Economic Shift in North Gujarat: Trends and Impacts. Indian Journal of Regional Science, 34(2), 112-125.

4. Patel, G. H. (2010). Cooperative Movement in India: Success Stories from Gujarat. New Delhi: SAGE Publications.

5. Patel, S., & Desai, V. (2018). Cooperative Dairy Sector and Rural Economy: A Case Study of Dudhsagar Dairy. Anand: IRMA Publications.

6. Shah, T. (2016). Groundwater Management and Agrarian Change in North Gujarat. Water Policy Research Paper, IWMI.

7. Trivedi, P. (2019). Agricultural Revolution in Gujarat: From Scarcity to Surplus. Economic and Political Weekly, 54(12), 33-40.

8. Government of Gujarat. (2023). District Socio-Economic Review: Mehsana and Banaskantha. Gandhinagar: Directorate of Economics and Statistics.

9. Chaudhary, K. (2017). Role of Caste Associations in Economic Development. Sociological Bulletin, 66(1), 89-104.

10. Kurien, V. (2005). I Too Had a Dream. New Delhi: Roli Books. (Contextual reference regarding White Revolution).